

נאום אודות יידיש *

גבירותי ורבתי הנכבדים, עוד לפני שתשמעו את השורות הראשונות מיצירות משוררי מזרח-אירופה היהודים, הייתי מבקש לומר לכם, שבעצם הנכם מבינים בלשון הדארגון (הכוונה ליידיש) הרבה יותר מאשר עולה על דעתכם. איני דואג בעצם למידת ההשפעה המצפה לכל אחד מכם בערב זה, אך הייתי רוצה שהיא לא תהיה בְּלוּמָה אלא תשתחרר מתוככם באורח חופשי, כפי שזה אמנם מגיע לה. אלא שזה אינו יכול להתרחש כל עוד אחדים מכם שרויים בפחד מפני הדארגון, פחד המהול בסלידה מסויימת, שאפשר גם – אם רוצים – להתיחס אליו בהבנה.

כאשר אנחנו מעיפים מבט זהיר אל מערכת היחסים המערב-אירופית שלנו, אנו מוצאים שהיא מסודרת: כל פרט מתנהל וזורם באפיקו הרגוע. אנחנו חיים מתוך תמימות-דעים משמחת-לב, מתוך הבנה הדדית, כאשר היא נדרשת; הרינו מסתדרים מבלי להיות תלויים זה בזה, כפי שרצוי ויאה לנו, וגם מבינים איש את רעהו. מי מסוגל איפוא מתוך מערכת כל-כך מסודרת של דברים לרדת לטעמו של הדארגון המסוער והמעורבל, יתר על כן – למי יש כלל סבלנות לגלות כלפיו הבנה?

הדארגון הוא הלשון האירופית הצעירה ביותר. זו לשון בת ארבע מאות שנים בסך-הכול, ובעצם אף צעירה הרבה יותר. הדארגון לא פיתח עדיין דפוסי-לשון מדויקים, כפי שאנו נוקקים להם בלשונו. המבע שלו הוא קצר וחפז. אין לו דקדוקים. חובבים מנסים לחבר לו דקדוקים, אך דוברי הדארגון ממשיכים לדבר בו – ואין הוא קופא על שמריו. אין העם מניח את לשונו למדקדקים. הדארגון מורכב רק ממלים שאולות מלשונות אחרות, אך אלו אינן קפואות בו,

* פראנץ קאפּקאַ השמיע את הנאום הזה בערב לכבוד שחקן התיאטרון היידי ז'אק (יצחק) לוי (1887 – נספה בגיטו וארשה 1942), שנתקיים באולם החגיגות של הקהילה היהודית בפראג ב־18.2.1912. כתב-היד של המקור אבד, אך נשמר העתק מדויק ומלא בידי הגב' אלוה בְּרוּד. הסופר מאקס בְּרוּד שילב את הנאום באחד מקבצי כתביו של פראנץ קאפּקאַ. הדברים הועתקו כאן מתוך: Franz Kafka 1993: Nachgelassene Schriften und Fragmente, Kritische Ausgabe, Frankfurt, 188-193. על השחקן ז'אק לוי ראה: זלמן זילבערצוויג 1934: לעקסיקאָן פֿון ייִדישן טעאַטער, כרך 2, ווארשה, 1139-1940; הנ"ל 1967: לעקסיקאָן פֿון ייִדישן טעאַטער, כרך 5: קדושים באַגד, מעקסיקאָ סטי, 4153-4158. יאָנאַס טורקאָו 1953: פֿאַרלאַשענע שטען 1, בּוֹאַנוס אַיירס, 92-99.

אלא שומרות על הַחֶפְזוֹן ועל החיוניות, שבכוחם נשאבו ונשאלו. נדידות עמים חודרות וחולפות בזארגון מקצה אל קצה. כל היסודות הגרמניים, העבריים, הצרפתיים, האנגליים, הסלאביים, ההולנדיים, הרומניים ואפילו הלאטיניים נכבשו בזארגון מתוך סקרנות וקלות־דעת, והיתה דרושה מידה רבה של כוח ללכדם ולהחזיקם ביחד במצב הנתון. ועל כן אין גם אדם נבון אחד, החושב להפוך את הזארגון ללשון כלל־עולמית, אף כי בעצם כל היסודות קיימים בו וקרובים לכך. רק עגת־הגנבים נוטלת ממנו ברצון, מאחר שהיא משתמשת פחות בניבים מחוברים מאשר במלים בודדות. ויתר על כן – הרי הזארגון היה זמן רב בבחינת לשון בזויה.

בהיתוכה של השפה הולכים ומשתלטים פְּצָלֵי חוקים של הלשון בכלל. ראשית מוצאו של הזארגון, למשל, נעוצה בתקופת המעבר של הלשון הגרמנית מנוסח הביניים, המכונה 'מיטל־הוכדויטש' (Mittelhochdeutsch) אל נוסח הלשון החדשה, המכונה 'ניו־הוכדויטש' (Neuhochdeutsch). קיימות צורות, שהלשון הגרמנית החדשה נטלה מקודמתה מבע אחר, ואילו הזארגון – מבע אחר. ויש אפילו, שהזארגון פיתח צורות מדפוסי הגרמנית הישנה, ואף ביתר נאמנות מאשר הגרמנית החדשה. — — — מה שנקלט פעם בין חומות הגיטו, אינו זז משם כל־כך מהר. וכך נשארו בזארגון הצורות (של הדימינוטיב הבינוני) כגון 'קערצלעך' 'בלימלעך', 'לידלעך'.

במרצת הזמן נמוזגו אל עיצובי הלשון הדיאלקטים השונים של הזארגון, גם בהתאם לחוקי הלשון וגם באורח שרירותי לחלוטין. באשר כל הזארגון מורכב מדיאלקטים, אף הלשון הכתובה, אם גם במקרים רבים מגיעים להסכם כלשהו בעניין הכתיב.

נרמה לי, גבירותי ורבותי המכובדים מאד, שהנה שכנעתי בינתיים את הרוב מביניכם, שבעצם לא תצליחו להבין מלשון הזארגון אפילו מלה אחת... אל תצפו איפוא לסיוע מפירושי היצירות. אם אינכם מסוגלים כלל להבין את הזארגון, לא תוכלו פרשנות של הרף־עין לעזור לכם במאומה. במקרה הטוב ביותר תוכלו להבין את דברי הפירוש ולחוש, כי אמנם טעון בדברי היצירות קושי בלתי מבוטל, וזה הכול.

והנה אני יכול, למשל, לומר לכם בערך כך:

האמן מר לוי יעלה ויקרא באוזניכם שלושה שירים. זה אמנם עומד להתרחש כאן למעשה. בראש וראשונה הוא יקרא את השיר 'די גרינע' (הירוקים) מאת מוריס רוזנפלד. מדובר במהגרים הירוקים, המהגרים החדשים על אדמת אמריקה. בשיר הזה מְשַׁרְכִים מהגרים יהודים מסוג זה את דרכם, עמוסים בצרורות המסע המלוכלכים שלהם, לאורכו של רחוב בני־יורק. קהל סקרנים מתגודד, כמוֹבן, מעברים, מתבונן בהם בפליאה, הולך בעקבותיהם ואף לועג להם. המשורר, הנרגש מאד אל נוכח מראה זה, רואה בתמונות רחוב אלו מעין תשקיף המפנה אותנו אל גורל היהדות והאנושות. נוצר הרושם בשיר, שקבוצת המהגרים נעצרת במקום, בשעה שהמשורר משמיע את דבריו, אף כי אין הם יכולים כלל לשמוע את קולו מפני המרחק ביניהם.

השיר השני הוא שירו של שמעון פרוג ושמנו ז'אמד און שטערן (חול וכוכבים). זהו מעין פירוש מריר להבטחה האלוהית. נאמר, שנהיה רבים כחול על שפת הים וכוכבים בשמיים. ועתה הרי אנו רמוסים כחול – ומי יודע מתי עתיד להתקיים העסק בדבר הכוכבים?

השיר השלישי הוא שירו של דוד פרישמן די נאכט איז שטיל (שקט הוא הלילה).

זוג אודהים (בסתר) פוגשים בלילה תלמיד-הכם הפוסע אל בית המדרש. הם נבהלים, שמא יסגיר אותם, אך להלן הם מרגיעים זה את זה.

ועתה, בוודאי נוכחתם לדעת, שבעצם לא השגנו דבר בדברי ההסבר הנ"ל.

והנה, מתוך אחיזה בהסברים כאלה תבקשו בדברי השחקן האורח, הקורא את מה שאמנם כבר ידוע לכם, ואילו את מה שיוצג לפניכם למעשה ראה לא תראו כלל. ברם, למזלנו מסוגל כל דובר גרמנית להבין את לשון הז'ארגון. באשר אם מתבוננים ממרחק מסויים, הרי המובנות של הז'ארגון בנויה על הלשון הגרמנית; זה יתרונה לעומת כל יתר הלשונות על פני כדור הארץ. לעומת זאת אחוז בה, ובצדק, גם חסרון לעומת יתר הלשונות: אי אפשר, למעשה, לתרגם מן הז'ארגון לגרמנית. הקשרים בין הז'ארגון לבין הגרמנית הם דקים, עדינים מדי ובעלי משמעות, והם עשויים להתפקע ולהיקרע מיד עם ההרקה מן הז'ארגון לגרמנית. ומה שיתקבל – לא יהיה עיצובו הגרמני של הז'ארגון, אלא משהו חסר-דמות. כאשר מתרגמים, למשל, מן הז'ארגון לצרפתית, ניתן להעביר לקוראי הצרפתית את מהות הלשון המתורגמת. לא כן בתרגום לגרמנית, כי אז מהות זו נהרסת. 'טויט', למשל, אינו 'טויט' (tot) וכד' – – –.

אבל, גבירותי ורבותי הנכבדים, אתם מסוגלים להבין את הז'ארגון לא רק מן המימד הזה. עליכם רק לצערד צעד נוסף ולהתקרב. עד לפני זמן לא רב לא היתה לשון הדיבור של יהודי גרמניה, שגרו בעיר או במחוז כפרי, במזרח או אף במערב, אלא שלב מוקדם יותר (או אף מאוחר יותר) שלפני התהוות הז'ארגון; ורבות מנעימות הלזואי של לשון מדוברת זו שרירות וקיימות בו. ההתפתחות ההיסטורית של הז'ארגון ניתנת להבחנה הן במימד העומק של ההיסטוריה והן במימד השטח של הדיבור הקיים בהווה.

אתם יכולים להתקרב עוד יותר לז'ארגון אם תעלו על דעתכם, שפועלים בכם לא רק ידע, אלא גם כוחות וצירופי-כוחות, העשויים לעשות אתכם מסוגלים להבין ולהרגיש את הז'ארגון ממנו ובו. ואז יוכל הפרשן לעזור, בבואו להרגיע אתכם, שלא תרגישו את עצמכם מחוץ לתחום, ואף לא יהיה לכם צורך להתאונן, שבעצם אינכם מבינים את לשון הז'ארגון. וזה חשוב ביותר, כי כל תלונה מרופפת את ההבנה. ואם אתם קשובים בשקט, אתם חשים פתאום את עצמכם בפנים, בתוך הז'ארגון. וכאשר נתפסתם פעם אחת לז'ארגון – והז'ארגון פירושו הכול, מלים, נעימה חסידית ואף עצם מהותו של השחקן היהודי הזה ממזרח-אירופה – אזי לא תדעו יותר מרגוע ולא שאננות כמקודם. אתם תרגישו באחדות האמיתית של הז'ארגון ובערצמה כזאת, שתחלו לחשוש, אך לא עוד מפני הז'ארגון, אלא מפני

עצמכם, ולא יהיה בכוחכם לשאת את הפחד, אלא אם כן תזרום אליכם מן הו'ארגון הרגשה של בטחון-עצמי, שפחד זה יתמיד ועוד יתחזק. מכל מקום – תהנו נא מזה ככל שתוכלו! ואם זה יתפוגג, מחר או להלן – ואיך זה יכול להחזיק מעמד מתוך זכרונו של ערב קריאה אחר? – הרני מאחל לכם שתשכחו גם את הפחד. כי הרי לא התכוונו כלל להעניש אתכם כאן. תרגם מגרמנית שלום לוריא בעזרתו הנדיבה של פרופ' טוביה ריבנר

הערת העורך

. בכרך 59 של כתב-העת די גאלדענע קייט, תל-אביב, 1967, עמ' 147-154, פרסם השחקן והסופר יונאס טורקוב את מאמרו 'פראנץ קאפקא און זשאק לעווי, הכולל בתוכו את סיפור המפגש בפראג, את דבר נאומו של קאפקא על יידיש והופעתו של השחקן ז'אק לוי לפני קהל של דוברי גרמנית (בעמ' 151).

אלא שיונאס טורקוב, שהיה ידידו האישי של לוי, מרחיב את יריעת היחסים בין שני האישים ומוסיף פרטים והערות. מן הראוי לציין אחרים מהם בשולי הנאום שהובא כאן לעיל, לאמור:

(1) ז'אק לוי היה איש, שעזר לפראנץ קאפקא למצוא את קרבת-הלב אל עמו, העם היהודי. הוא פתח לפניו את שערי אוצרותיה של הספרות ביידיש, של הפולקלור ואף של תולדות עם ישראל (עמ' 147).

(2) הודות לז'אק לוי למד קאפקא להכיר את טיבה וטעמה, אף את יופיה הלבבי של לשון יידיש, והפך להיות מעריץ נלהב של מכמניה עד סוף ימיו (שם). מלך ראוויתש מציין, שהשפעה כביוון זה היתה גם לרעייתו של קאפקא דורה דיאמנט. יתמיד ביקש ממנה לשיר שירי-עם ביידיש, לספר לו סיפורי-עם וללמדו יידיש ועברית" (ספר המעשיות של חיי, תל-אביב 1976, עמ' 492).

(3) ראשית היכרותם בהצגה של תיאטרון יידיש מגליציה, שבא לבקר בפראג ב-1910. קאפקא התרשם עמוקות מן ההצגה, מן הנוסח ומן השירים העממיים ביידיש. הוא פנה אל ז'אק לוי וביקש לדעת, שמא אין שניהם במקרה קרובי משפחה (שם משפחת אימו של קאפקא היה לוי). מן המפגש הזה צמחה והתפתחה מערכת ידידות לאורך שנים רבות. ומאז לא החמיץ קאפקא שום הופעה של תיאטרון יידיש במחוז מגוריו (עמ' 150).

(4) באמצעות הידידות הרבה בין השניים גילה קאפקא צד נוסף באישיות עצמו, מתוך קרבת-האופי והקשר הרוחני המתמיד שהתפתח ביניהם (עמ' 149).

(5) אף כי ז'אק לוי היה ציוני, ואילו קפקא – מתקן-עולם (וועלט-אויסבעסערער), הם מצאו ביניהם לשון משותפת, והיו מוכנים תמיד לגילוי-לב ופתיחות-דעת (שם).

(6) קאפקא כתב את הביוגרפיה של ז'אק לוי, שכללה גם סקירה על התיאטרון היהודי. חלק מחיבור זה שרד (עמ' 152).

(7) ז'אק לוי התאבל מתוך זעזוע על מותו של קאפקא (1924), ולא חדל מלהזכיר את ידידו הציכי, שהוא העריך אותו כ'דוסטוייבסקי של המאה ה-20' (עמ' 153).
(8) ז'אק לוי עצמו נקלע בימי מלחמת העולם השניה אל גיטו וארשה. מרוב פורענויות וצרות נטרפה עליו דעתו, והוא הובל לטרבלינקה, שם נספה עם הנספים (עמ' 154).

(9) פרופ' ליאונרד פראג'ר מאוניברסיטת חיפה היפנה את תשומת לבי לספר: Evelyn Tortou Beck 1971: Kafka and the Yiddish Theater, University of Wisconsin Press. המחברת פורשת יריעה רחבה תוך הדגשת הזיקה האיכותית בין קפקא לבין תיאטרון יידיש. בין היתר היא מפרסמת מסה של השחקן ז'אק לוי על מאכס ברוד וקפקא (בעמ' 220-223).